

проф. др Урс фон Аркс
Универзитет у Берну
Одељење за старокатоличку теологију
Берн, Швајцарска

Епископ Николај Велимировић (1880-1956) и његове студије у Берну у оквиру старокатоличких и српско-православних односа

Сабор епископа Српске православне Цркве је 19. маја 2003. епископа Николаја Велимировића, коме је већ дуго пре тога указивана велика част од стране верног народа, канонизовао једним формалним актом, тј. унео га у канон од Цркве признатих светитеља (празнује се 18. марта и 3. маја). Самим тим Старокатолички теолошки факултет у Берну убраја у своје апсолвенте једног светитеља.*

Поглед на личност и дело Николаја Велимировића

Никола (тако му је било крштено име) Велимировић, рођен 23. децембра 1880. (по новом календару: 4. јануара¹ 1881.) у селу Лелићу код Ваљева², у кнежевини (од 1882. краљевини) Србији, био је 1919.-1920. и од 1936. све до своје смрти 5. (тј. 18.) марта 1956. епископ жички, и у међувремену епископ охридски.³ Он је

* Урс фон Аркс (рођ. 1943 у Солотурну, Швајцарска), проф. др. теологије, 1964.-1971. студије теологије у Берну, Паризу и Оксфорду; од 1986. проф. за Нови завет, Омилитику и (од 1994.) историју старокатолицизма на Старокатоличком теолошком факултету тј. на Одељењу за старокатоличку теологију Универзитета у Берну. Члан интернационалних и националних билатералних комисија за разговоре. – Прилог припремљен за научни скуп „Српска теологија у двадесетом веку: Истраживачки проблеми и резултати“ (Православни богословски факултет у Београду, 24. и 25. мај 2007, у оквиру пројекта бр. 149037А који финансира Министарство науке и заштите животне средине Републике Србије) представља проширену верзију текста објављеног на немачком у часопису *Internationale Kirchliche Zeitschrift [=IKZ]* 95 (2005) 1-33; проширена немачка верзија у *Philotheos* 7 (2007) 435-455.

¹ Између 1800. и 1900. треба прирачунати дванаест а не тринаест дана датуму старог, јулијанског календра; уп. HANS LIETZMANN, *Zeitrechnung der römischen Kaiserzeit, des Mittelalters und der Neuzeit für die Jahre 1-2000 nach Christus* (Sammlung Göschen 1085), Berlin (de Gruyter) 1934, 5. Сам Велимировић у свом *Curriculum vitae* (уп. напомену 20) наводи 6. јануар.

² Отприлике 100 км југозападно од Београда.

³ Библиографски подаци (који су делимично, због коришћених српских извора, контрадикторни) налазе се код: MIRKO DOBRIJEVIĆ, Bishop Nicolai Velimirovich's 1921 Visit to America, *Serbian Studies* 5 (1989) 89-109; THOMAS BREMER, *Ekklesiale Struktur und Ekklesiologie in der Serbischen Orthodoxen Kirche im 19. und 20. Jahrhundert* (Östliches ChristentumC 41), Würzburg (Augustinus) 1992, 112-160; GEERT VAN DARTEL, Nikolaj Velimirović (1880-1956). Eine umstrittene Gestalt der Serbisch-orthodoxen Kirche, *G2W* 21, Nr. 4 (1993) 20-26; Fr. DANIEL M. ROGICH, *Serbian Patericon. Saints of the Serbian Orthodox Church. Volume I: January – April*, Forestville CA (St. Paisius Abbey Press) 1994, 221-245; IRINEJ MIRKO DOBRIJEVIĆ, Bishop Nicolai Velimirovich: A Contemporary Orthodox Witness, *Serbian Studies* 10 (1996) 198-209; R. CHRYSOSTOMUS GRILL, *Serbischer Messianismus und Europa bei Bischof Velimirović (†1956)* (Dissertationen. Theologische Reihe 77), St. Ottilien (EOS) 1998; MURIEL HEPPELL, *George Bell*

био прожет идејом да Еванђеље и Црква имају пресудан значај и задатак за духовно здравље сваког народа, али да је остварење послања хришћанства у историји било мешавина отпадништва и издаје са једне стране и мучеништва и освећења са друге. Овој духовној процени историје дејства (*Wirkungsgeschichte*) Еванђеља припада и убеђење да словенско, тиме и српско, хришћанство⁴ које је подигнуто (= васкрснуто) кроз искуство Голготе и које се налази између азијатских религија и западног – овде такође и у црквама доминантног – рационализма, треба да испуни посебан задатак коме припада духовни препород Европе која је одсечена од својих хришћанских корена. У којој мери су такве религијско-философске визије политички злоупотребљене у новијој српској историји⁵ отворено је питање, као и последице Велимировићевих ставова које је изнео у периоду после 1930. и нарочито после кратког заточеништа у Дахау, а који су касније процењени као антисемитски и профашистички.

На епископа Николаја су поред народних предања о старом, примерном Српству (које се у односу на св. Саву касније назвало и «светосавље»⁶) утицале и српске битке за независност у 19. веку против Османлија и оба светска рата која су била катастрофална за хришћански призив Европе: први је провео као јеромонах углавном у Енглеској и САД, где је својим предавањима о српским идеалима слободе и православној религиозности задобио, пре свега у Енглеској цркви, велику пажњу и симпатије⁷ и где се укључио у екуменски покрет који је тада наста-

and Nikolai Velimirović. *The Story of a Friendship* [са предговором Рована Вилијемса, архиепископа Велса], Birmingham (Lazarica Press) 2001; BRATISLAV BOŽOVIĆ, Ein neuer Heiliger der Serbischen Kirche: Bischof Nikolaj (Velimirović), *Orthodoxie Aktuell* 7, Nr. 10 (2003) 3-6; JOVAN BYFORD, From «Traitor» to «Saint». Bishop Nikolaj Velimirovic in Serbian Public Memory (Analysis of Current Trends in Antisemitism, 22), без места издања ([Jerusalem:] Vidal Sassoon Center for the Study of Antisemitism), 2004, 41 страна. Накнадно сам сазнао и за обимно тротомно дело које је приложио МИЛАН Д. ЈАНКОВИЋ, Епископ Николај – живот, мисао, дело [Bischof Nikolaj – Leben, Denken, Werk], Београд 2002.

⁴ Значајну улогу у националном сећању игра годишње празновање изгубљене (!) битке против Османлија на Газиместану (Косово поље) године 1389. на Видовдан, тј. 15./28. јуна. Тумачи се као пропаст старог Српства које је служило Богу и изгубило своју националну самосталност. У овом контексту Велимировић говори о «теодулији» хришћанског српског народа, која је његова посебна карактеристика и тиме његов стални задатак, са свешћу о томе да после Голготе мора уследити Васкрс и после страдања Васкрсење...

⁵ Уп. VJEKOSLAV PERICA, *Balkan Idols. Religion and Nationalism in Yugoslav States*, Oxford (OUP) 2002.

⁶ Сава (око 1174/75.-1235.), оснивач српског монаштва и први архиепископ аутокефалне Српске цркве, брат првог краља независног српског царства, важи за националног светитеља (Nationalheiliger); уп. GERHARD PODSKALSKY, Art. «Sava», у: *Lexikon für Theologie und Kirche*³ 9, 2000, 90с.

О вишеслојном појму «светосавље», чије време настанка је спорно, и о његовом везивању за Велимировића уп. KLAUS BUCHENAU, *Kämpfende Kirchen. Jugoslawiens religiöse Hypothek (Erfurter Studien zur Kulturgeschichte des orthodoxen Christentums 2)*, Frankfurt a.M. (Lang) 2006, 13-51.

⁷ Из овог периода, пошто се краљевина Србија 1914.-1918. борила, као и Велика Британија, против средњих сила, потиче низ у Енглеској написаних и објављених списа Николаја Велимировића, као: *Religion and Nationality in Serbia*; with prefatory note by R.W. Seton-Watson, London (Nisbet) без године издања [1915], 23 стране; *Serbia's Place in Human History* (Council for the Study of International Relations. Foreign Series, 1), London 1915, 20 страна; *Christianity and War. Letters of a Serbian to His English Friend*, London (Faith), без године издања [1915], 32 стране; *The Soul of Serbia. Lectures delivered before the Universities of Cambridge and Birmingham and in London and elsewhere in England*, London (Faith) ²1916, 96 страна [садржи: I. The Soul of Serbia; II. Serbia's Place in Human History; III. Religion and Nationality in Serbia; IV. Serbia's Tragedy]; *The Religious Spirit of the Slavs. Three lectures given in Lent 1916: I. Slav Orthodoxy; II. Slav Revolutionary Catholicism; III. The Religious Spirit of the Slavs (Sermons on subjects suggested by the war. Third Series)* London (Macmillan) 1916, 40 страна

јео⁸. Други је доживео као епископ у кућном притвору који су му одредили Немци и коначно – отприлике 4 месеца – у концентрационом логору у Дахау; у току рата су страдали његових осморо браће и сестара. После преузимања власти од стране комуниста у Југославији отишао је у егзил у САД, где је надаље деловао као проповедник и духовни учитељ.

Његов књижевни опус, који је издао некадашњи за српску дијаспору у западној Европи надлежни епископ и садашњи епископ епархије шабачко-ваљевске Лаврентије Трифуновић (рођ. 1935, крштено име Живко)⁹, за сада обухвата 12 то-

[проповеди су одржане на пролеће 1916. у цркви St. Margaret's, Westminster]; *The Lord's Prayer. A devout interpretation*, London (Church of England Men's Society), без године издања [1916. – са предговором архиепископа Јорка Козме Гордона Ланга], 31 страна / London (Challenge) ³1918; *Serbia in Light and Darkness; with preface by the Archbishop of Canterbury [Randall Thomas Davidson]*, London (Longmans) 1916, 147 страна [садржи четири предавања о Србији [Lectures on Serbia] (са податцима о местима где су одржана, нпр. Chapter House of Canterbury Cathedral, the Archbishop of Canterbury in the chair; Church of the Holy Trinity, Stroud Green, London; New Lecture Rooms, University of Cambridge, the Vice-Chancellor in the chair), *Fragments of Serbian National Wisdom und Fragments of Serbian Popular Poetry*]; *The New Ideal in Education. An Address given before the League of the Empire on July, 16th 1916*, London (Electrician) 1916, 15 страна; *The Agony of the Church; with foreword by the Rev. Alexander Whyte*, London (Student Christian Movement) 1917, 125 страна; *The Lord's Commandments; with a foreword by the Rt. Rev. the Lord Bishop of London [Arthur Winnington-Ingram]*, London (Church of England Men's Society) без године издања [1918]. Уп. још: *The Children of the Illuminator*, London (Spottiswoode) 1919, 20 страна [о судбини Јермена]; *The Spiritual Rebirth of Europe. A lecture delivered in King's College, London ... together with his sermons preached on the Principle of the Eastern Orthodox Church and the Redemption of St. Sophia in St. Paul's Cathedral*, London (Faith Press) 1920, 80 страна. Велимировић је био први не-англиканац који је проповедао у цркви св. Павла и то пред хиљадама слушаца, уп. HERPELL, Bell (као напомена 3), 59с. – Већина ових списа налазе се у: *Сабрана дела, књига III, Himmelsthür* 1986.

О политичкој позадини Велимировићевог деловања у контексту *Serbian Legation* у Лондону, уп. HUGH AND CHRISTOPHER SETON-WATSON, *The Making of a New Europe. R[obert] W[illiam] Seton-Watson and the last years of Austria-Hungary*, London (Methuen) 1981.

⁸ Уп. О томе наслов „Our Relations with Serbia“, у: *The Anglican and Eastern Churches. A Historical Record 1914.-1921. Published for the Anglican and Eastern Churches Association*, London (SPCK) 1921, 16-26. Касније је Велимировић од своје цркве одређен за делегата за 1. Светску конференцију за веру и црквени поредак, августа 1927. у Лозани, али је био спречен да учествује, тако да је његов прилог о светим тајнама прочитан од стране предводника православне делегације, архиепископа Германа (Стренопулос, 1872.-1951.); уп. HERMANN SASSE (прир.), *Die Weltkonferenz für Glauben und Kirchenverfassung. Deutscher amtlicher Bericht über die Weltkirchenkonferenz zu Lausanne, 3.-21. August 1927*, Berlin (Furche) 1929, 344-348; 616с. Још као млад теолог Велимировић је дошао на конференцију 1895. основаног «Хришћанског светског савеза студената» 24.-28. априла 1911. у Цариград и ступио у контакт са каснијим експонентима екуменског покрета, како православним, као што је био Герман (Стренопулос), који је тада био управник теолошке школе у Халки, тако и западним, као што је био касније архиепископ Шведске Натан Соедерблом; уп. *Report of the Conference of the World's Christian Student Federation. Robert College, April 24 – 28, 1911, Constantinople*, без места издања [London] (WCSF) 1911, 327 страна [non vidi]; Ruth Rouse, *The World's Student Christian Federation. A History of the First Thirty Years*, London (SCM), 1948, 149-164. – Ауторка такође помиње проповед коју је Велимировић одржао 1915. на «Day of Prayer» Светског савеза студената у катедрали у Нишу на тему „Ut unum sint“ (с. 188); ИСТА, *Other Aspects of the Ecumenical Movement 1910-1948*, у: иста / Stephen Ch. Neill (прир.), *A History of the Ecumenical Movement 1517-1948, vol. 1*, Geneva (WCC) ³1986, 597-641, овде 602-604; NICOLAS ZERNOV, *The Eastern Churches and the Ecumenical Movement in the Twentieth Century*, у: исто, 634-674, овде 650с.

⁹ Он је старијим старокатолицима познат по томе што је у децембру 1969. у старокатоличкој парохијској и епископалној цркви св. Петра и Павла у Берну у присуству епископа Урса Курија (1901.-1976.) рукоположио Драшка Тодоровића, каснијег свештеника српске православне заједнице Швајцарске, тј. Цириха и у своје време је као управник тадашње епархије западноевропске (1973.-

мова¹⁰. Ово обимно дело открива поред харизматичног проповедника свесног свога послања и неисцрпног духовног писца, који је у својој Цркви добио почасну титулу «нови Хризостом» (тј. на српском „Златоусти“)¹¹. У новијим издањима на западним језицима су приступачни: једно Житије св. Саве који важи за оснивача и симбол српског хришћанства¹²; год. 1928. објављени «Охридски пролог», тј. један зборник за сваки дан, састављен из житија светих, песама, проповеди¹³; као и појединачни списи у зборнику «A Treasury of Serbian Spirituality» који је настао 1985.¹⁴

Епископ Николај је умро у Сједињеним Државама¹⁵. У Енглеској није био забрављен: у септембру 1956. англикански епископ Чичестера Георг Бел (1883.-1958.), који је подржавао исповедничку цркву у нацистичкој Немачкој и уживао због тога велики углед, одржао је, на помену у Лондону, потресни говор, у коме је већ било речи о «смрти једног светитеља», о једном «пророку Божијем»¹⁶. Велимировићеви посмртни остаци пренети су на пролеће 1991. у његово родно место, где почивају у једној манастирској цркви коју је он сам подигао пре Другог светског рата.

Велимировић у Берну и његова преписка са Едурадом Херцогом

Надаље ћемо се позабавити неким појединостима из светитељевог живота које се односе на његов боравак у Швајцарској и везе са старокатоличком црквом¹⁷. То је

1989/1991.) одржавао срдчане и коректне односе са Старокатоличком црквом. Тодоровић припада низу од 43 тј. 44 теолога који потичу из српске цркве а који су на дуже или краће време боравили, у циљу даљих студија, на Старокатоличком факултету (од 2001. Департамент за старокатоличку теологију) Универзитета у Берну у Швајцарској (в. *Додатак*).

¹⁰ ЕПИСКОП НИКОЛАЈ, Сабрана дела. Издање Српске православне епархије западноевропске, Düsseldorf тј. Himmelsthür, 1976-1986, са укупно 9550 страна. Уп. детаљан преглед код GRILL, Messianismus (в. напомена 3), 215-232. Касније су изашла још два тома са архивским материјалом.

¹¹ Ово по аналогији на једног од највећих проповедника древне цркве, Јована Златоустог, 407 у егзилу преминулог епископа цариградског. Уп. наслов житија од ROGICH, Patericon (в. напомена 3), 221: «Life of our Holy Father Nikolai, «The New Chrysostom», Bishop of Ochrid and Zhicha (†1956)». Вредно је пажње да је ово написано много година пре званичне црквене канонизације.

¹² NIKOLAI VELIMIROVICH, The Life of St. Sava, Libertyville IL (Serbian Eastern Orthodox Diocese) 1951; revised edition: Crestwood NY (SVSP) 1989; немачки: Das Leben des Hl. Sava, Köln (L+H) 1999; француски: Vie de Saint Sava, Lausanne (L'Age d'homme) 2001. Велимировић је већи део времена у емиграцији живео у САД, у манастиру св. Саве у Либертивилу IL.

¹³ NIKOLAI VELIMIROVICH, The Prologue of Ohrid. Lives of the Saints, Hymns, Reflections and Homilies for Every Day of the Year, 2 тома, Alhambra CA (Serbian Orthodox Diocese of Western America) 2002; раније четворотомно издање: Birmingham (Lazarica Press) 1985/86. Ова верзија синаксара садржи Велимировићева еклисиолошка и културно-филозофска убеђења у контексту традиција које је неговао лаички покрет ткзв. Богомољаца [Zu-Gott-Beter] 19./20. века; уп. о томе BREMER, Struktur (в. напомена 3), 130-141.

¹⁴ NIKOLAI VELIMIROVICH (/ JUSTIN POPOVICH), A Treasury of Serbian Orthodox Spirituality, 6 Bände, Grayslake IL (The Serbian Orthodox Metropolitane of New Gracanica) 21999 (1988). Уп. још NICOLAS VELIMIROVITCH, Cassiene. L'enseignement chrétien sur l'amour Chrétien, Lausanne (L'Age d'homme) 1988; ИСТИ, Théodule. Le peuple serbe comme serviteur de Dieu, Lausanne (L'Age d'homme) 1999.

¹⁵ У руском манастиру св. Тихона у јужном Ханану (South Canaan PA), најстаријем православном манастиру на тлу Северне Америке (1905.), на коме је од 1938/42. основан теолошки семинар. Велимировић очигледно није поседовао америчко држављанство, како у најмању руку простиче из једног писма од 1. фебруара 1953. његовом пријатељу, англиканском епископу Чичестера, Георгу Белу; уп. Bell Papers, vol. 79, с. 155 (уп. о томе напомену 57).

¹⁶ Уп. HERPELL, Bell (в. напомена 3), 87-93.

¹⁷ Уп. моју белешку «Velimirović und die Schweiz. Eine Zuschrift», у: G2W 21 (1993) Nr. 6, S. 3; Nr. 7/8, S. 3.

замишљено као мали прилог његовој биографији, за коју – нарочито за рани период – постоје нејасноће о његовим боровцима и активностима у иностранству¹⁸.

«После завршене гимназије он је (потписник др. Никола Велимировић) студирао четири године на Теолошком семинару у Београду. Године 1905. наставио је своје философско-теолошке студије у Немачкој (Хале)» – пише Велимировић у једном кратком, руком написаном *Curriculum vitae*, који је подено 15. маја 1909. приликом пријаве за други докторски испит (zum zweiten Dokorexamen) у Берну. Том приликом је, са сагласношћу београдског митрополита Димитрија (Павловић, 1846.-1930.)¹⁹, и краља Петра I. (Карађорђевић, 1844.-1921.) послат на даље студије на Запад, и у том циљу је добио државну стипендију српског министарства за веру и наставу²⁰. Год. 1906.-1908. био је уписан на (Старо)католички факултет Универзитета у Берну; дошао је са још једним Србином, Светозаром Радовановићем²¹, из Халеа у Швајцарску²². 18. јула 1908. докторирао је са *summa cum*

¹⁸ Тако је у српским изворима и на њима базираним западним биографским портретима реч о даљим студијама и докторатима на Оксфорду и/или Женеви – он је, каже се, написао и предао једну дисертацију (у Женеви) о философији Џорџа Берклија –, али то би морало бити заведено у архиву о дисертацијама. У сваком случају, бар што се тиче Женеви, у годишњаку «Jahresverzeichnis der Schweizerischen Universitätschriften» то није случај; надаље је истраживање показало да Велимировић год. 1906.-1912. није био уписан на Универзитет у Женеви. Један други текст који се ту и тамо означава као дисертација (за Хале) „Nietzsche und Dostojewskij“ је један светосавки говор, који је Велимировић одржао у београдској богословији (уп. Сабрана дела, књига II, Himmelsthür 1986, 559-576).

Од два регуларна доктората у Берну која се могу документовати, потребно је разликовати почасне докторате. По брошури СТЕПНЕН ГРАНАМ, Bishop Nikolai of Zicha 1880-1950, London 1956, 4 стране, Велимировић је такве докторате добио од Универзитета у Оксфорду и Глазгову, као и Колумбија Универзитета у Њу Јорку. По пријатељској информацији Евана М. Бревера (Reed College, Portland OR) могу се документовати само два почасна доктората, у Глазгову (25. јуна 1919.) и Колумбија Универзитету у Њу Јорку (4. јуни 1946. – информација од П.-Б. Смита). Покушаји да се Велимировићу, у контексту признања његове црквено-културне мисије у Великој Британији и његовог екуменског настројења према цркви у Енглеској, припише почасни теолошки докторат Универзитета у Оксфорду, падају у воду због саме чињенице да су само духовници цркве у Енглеској добијали такве докторате; уп. сада његову у мају 2006. пријављену дисертацију: *One Ray to the Sun. The Education and Early Theology of Nikolaj Velimirović*, Туроскрипт, 153 стране (овде 2с., 117с). Треба још поменути пријатељске речи вице канцелара Универзитета у Лондону јануара 1920., који је епископа Николаја представио пре предавања на King's College и том приликом рекао да би он већ био урачунат у почасне докторе када ово одликовање традиционално не би било привилегија краљевских величанстава земље...; уп. VELIMIROVIĆ, *Rebirth* (в. напомена 7), 13.

Посебно је потребно прецизирати податке о боравку младог Велимировића после завршетка његових студија у Београду. На основу архивског материјала може се извести следећа, не у потпуности целовита, хронологија: Октобар 1905. – Септембар 1906.: Универзитет Хале; Октобар 1906. – јули/август 1908: Универзитет у Берну (при чеми је непознато где је провео распуст у јулу/августу до октобра 1907.); септембар 1908.: Ваљево; касна јесен 1908. – пролеће 1909.: Лондон (између осталог библиотека у Британском музеју); април – јули/август 1909.: Универзитет у Берну; децембар 1909. / јануар 1910: Србија (монашење и рукоположење); 1910. (јануар?) – 1911. (пролеће): Духовна академија у Петрограду.

¹⁹ Београдски митрополит 1905.-1920., после поновног установљења Патријархата на јесен 1920. и све до смрти патријарх.

²⁰ Архив Философског факултета Универзитета у Берну (Staatsarchiv Bern, BB III b 1299).

²¹ По «Album Universitatis Bernensis» је «Svetozar Radovanowitsch», рођен 28. марта 1866., из Лазаревца (Србија) уписан 19. октобра 1906. на основу дипломе Духовне академије у Петрограду од 13. августа 1898. и исписнице Универзитета у Берлину и Халеу (Staatsarchiv Bern, BB III b 1163 – Matrikelnummer 13601). Докторирао је 21. децембра 1907. на Старокатоличком теолошком факултету код проф. Адолфа Турлингса са радом «Die Familien-Patronfeste bei den Serben» – објављеним у Семлину (Pulyo) 1912, 60 страна. Није ми познато куда је отишао после три семестра у Берну.

laude са (првом) дисертацијом «Der Glaube an die Auferstehung Christi als Grunddogma der apostolischen Kirche» (*Вера у Христово Васкрсење као основна догма апостолске Цркве*)²³. Рад је предат код тадашњег професора за Нови завет епископа Едуарда Херцога (1841.-1924.). Велимировић је посветио рад «мом драгом пријатељу и колеги са студија Арнолду Гилгу». Последњи, рођен 1887., почео је 1906. своје теолошке студије и био је, поред Велимировића и Радовановића, једини новоуписани. Пријатељство које је тада настало између Гилга и Велимировића, трајало је и надаље, све док последњи није поново и заувек отишао из Швајцарске²⁴. Он је пре тога пак – после боравка у Србији и Енглеској²⁵ – докторирао

²² По «Album Universitatis» је «Nicola Velimirowitsch», рођен 23. децембра 1880., из Лелића-Ваљево (Србија), уписан 16. октобра 1906. на основу исписнице Универзитета у Халеу и једног сведочанства теолошке установе у Београду (Staatsarchiv Bern, BB III b 1163 – Matrikelnummer 13553). Те академске године је ректор био старокатолички систематичар и литургичар Адолф Турлингс (1844.-1915.). По тадашњим пописима студената Велимировић је био уписан од зимског семестра 1906./07. до летњег семестра 1908. на Католичком теолошком факултету (тако је било званично име просветне установе коју је основала држава 1874.) Универзитета у Берну. Летњег семестра 1909. био је уписан на Филозофски факултет. Он је становао у соби, како је тада било уобичајено, на једној другој адреси у Länggassquartier, дакле недалеко од 1903. новоосноване универзитетске зграде.

Велимировић је за време својих студија у Берну био члан старокатоличког студентског удружења «Catholica Bernensis.» Његов *Cerevis* (тј. његов студентски псеудоним) био је «Pollux», док је његовом колеги са студија Радовановићу дато име «Castor». Велимировић је два пута држао предавање: једно под насловом «Pascals Religionsphilosophie» и друго под насловом «Das Wesen und die Unsterblichkeit der Seele in griechischer Religion und Philosophie»; први реферат је код присутних колега изазвао „френетичан пљесак“ (уп. Protokoll des Vereins christkatholischer Studierender an der Hochschule Bern, SS 1904-1910, страна 118 и 133 [Archiv des Synodalrates Bern]). Крајем летњег семестра 1908. проглашен је за Старог господина (zum Alten Herrn) и као такав посећивао је поново и у летњем семестру 1909. седнице «Catholica».

²³ Берн (Исели) 1910, 56 страна; прештампано у: Сабрана дела, књига II, Himmelsthür 1986, 577-631. За писмени докторски испит дате су му следеће теме: Прогон хришћана у апостолско доба (историја цркве код проф. Филипа Вокера); У којој мери се може говорити о тријадолошком учењу у Новом завету? (догматика код проф. Адолфа Турлингса); Главне разлике између источне и западне литургије по данас важећој литургијској пракси (практична теологија код Турлингса, који је рад оценио као «више филозофски него дескриптиван»). На усменом је (од стране Едуарда Херцога) испитан у ново- и старозаветној егзегези (Protokoll-Buch der Fakultät).

²⁴ Види доле стр. 22. Арнолд Гилг (1887 -1967.) је на Старокатоличком теолошком факултету у Берну од 1915.-1941. предавао систематску теологију, потом до пензионисања 1957. историју цркве и догмата.

²⁵ Ова места боравка произилазе из преписке између епископа Едуарда Херцога и Велимировића. Сачуване су само копије Херцогових писама: Copies de lettres, АН 54сс. у Бискупском архиву старокатоличке цркве Швајцарске у Берну (=ВАНе). Даљи подаци о преписци налазе се такође у Херцоговим белешкама у једној врсти дневника који је водио за године 1896.-1923.: Journal ЕН, ВАНе, АН 52с.

У једном допису од 6. септембра 1908. који је адресиран на Ваљево «Драгом господину доктору» – тако га је стално оловљавао све до његове хиротоније за епископа – Херцог се Велимировићу захваљује на писму од 2. септембра 1908. и саопштава му податке о пријему на теолошки докторски испит једног пријатеља који је студирао у Будимпешти. Надаље га позива да препоручи српске студенте за даље студије у Берну (ВАНе, АН 89, 271-273).

У једном писму које је послато у Лондон у јануару 1909. (ВАНе, АН 90, 84-85) Херцог се захваљује Велимировићу на писму од 31. децембра 1908. и између осталог каже следеће: «Препознајем свим срцем да нам управо аутокефалне цркве Истока могу учинити неизмерну услугу; оне из братске предусретљивости повлаче екскомуникацију којој нас је изложио Рим. То је за будућност наше цркве питање од виталног значаја. Стога бих се сматрао срећним када би нам српска национална црква (serbische Nationalkirche) увек изнова слала тако изузетне синове на наш факултет, као што сте Ви сами.» Из писма надаље проистиче да се Велимировић – вероватно подстакнут од Херцога који је

на Философском факултету I у Берну 29. јуна 1909. са оценом *magna cum laude* и тако добио још једну докторску титулу²⁶ са радом «Französisch-slavische Kämpfe in der Bocca di Cattaro 1806-1814».²⁷ Ова дисертација поднета је код професора

будно пратио модернистичку кризу у римској цркви и разматрао њене претпоставке – бавио Џон Хенри Њуманом и његовим учеником Георгом Тирелом. Херцог му чак шаље адресу последњег, у случају да му се укаже прилика «да ступи у лични контакт са овим изузетним човеком». Уп. о томе два Велимировићева рада: Велика криза у римокатолицизму [Die grosse Krise im römischen Katholizismus] и Њуман и његова теорија. Једна глава из енглеске модерне теологије [Newman und seine Theorie. Ein Kapitel aus der modernen englischen Theologie], оба штампана у: Сабрана дела, књига II, Himmelsthür 1986, 197с.; 231с. – О Хецовом контакту са Тирелом (1861.-1909.) уп. Revue internationale de Théologie [=RITh] 17 (1909) 754-764; MAUDE D. PETRE, Autobiography and Life of George Tyrell, том II: Life of George Tyrell from 1884 to 1909, New York (Longmans) 1912, 382-384; о томе такође: THOMAS MICHAEL LOOME, Liberal Catholicism, Reform Catholicism, Modernism. A contribution to a new orientation in modernist research (Tübinger Theologische Studien 14), Mainz (Grünwald) 1979, 40-48; 225; 335; PAUL MISNER (прир.), Friedrich von Hügel, Nathan Söderblom, Friedrich Heiler. Briefwechsel 1909-1931, Paderborn (Bonifacius) 1981, 51; GIUSEPPE ZORZI, Auf der Suche nach der verlorenen Katholizität. Die Briefe Friedrich von Hügels an Giovanni Semeria. Band I (Tübinger Studien zur Theologie und Philosophie 3/1), Mainz (Grünwald) 1991, 134-139; LAWRENCE BARMANN, The Modernist as Mystic, у: Darrell Jodock (прир.), Catholicism Contending with Modernity. Roman Catholic Modernism and Anti-Modernism in Historical Context, Cambridge (CUP) 2000, 215-247, овде 233с.; JAMES J. KELLY (прир.), The Letters of Baron Friedrich von Hügel and Maude D. Petre. The Modernist Movement in England (Annua nuntia Lovaniensia 44), Leuven (Peeters) 2003, 82с.; 87

У истом писму Херцог подстиче Велимировића да у Енглеској посети Арнолда Хариса Метјуа (1852.-1919.) и даје му његову адресу. Последњи је у априлу 1908. у Утрехту хиротонисан за епископа британских старокатолика (тј. наводно за римокатолике који су спремни да пређу у старокатоличку цркву), али Старокатоличка бискупска конференција ће се убрзо дистанцирати од њега; уп. CHRISTOPH SCHULER, The Mathew Affair, Amersfoort (Publicatieserie Stichting Oud-Katholiek Seminarie 30) 1997. О контакту Метјуа и Тирела уп. LOOME, 44с.; 240с.; KELLY, 66; 69; 136.

Писмо дакле потврђује да је Велимировић није први пут посетио Енгелску тек 1910., како мисли HERPELL, Bell (в. напомена 3), 59, фус. 22.

Боравак у Лондону посведочен је и у његовом допису од 3. маја 1909. декану Философског факултета Едуарду Милеру Хесу (1853.-1923.), у коме Велимировић каже да је после свог докторског испита у Берну отишао у Лондон, «где сам један семестар посећивао велику библиотеку «Британског музеја» и припремао се за испит на историјско-философској групи» (Akten der Philosophischen Fakultät, Staatsarchiv Bern, BB III b 1299).

Као прилог писму налази се и попис предавања које је Виломировић посећивао у Халеу и у току студија теологије у Берну, који је био услов за пријем на наведени (други) докторски испит, и то на (главни) предмет светска историја, и споредне предмете историја философије и француски језик и књижевност. Светску историју слушао је у Халеу код Јохана Вилхелма Ротштајна (1853.-1910.) и Емила Кауча (1842.-1910.), у Берну код Филипа Вокера; историју философије у Халеу код Ханса Фајхингера (1852.-1933.), Хермана Ебингхауса (1850.-1909.), Госвина Карла Уфуеса (1841.-1916.); у Берну код Лудвига Штајна (1859.-1930.), Карла Прехтера (1858.-1933.) и ПД Ј. Ц. Алберта Леклера (1867-1920); француски језик и књижевност код Ежена Мишоа (уп. напомену 32). Ови подаци се за Берн делимично поклапају са записима у „Kassebuch“ тј. у „Hauptbuch“ Универзитета у Берну, где се уносе подаци о школаринама и професорским хонорарима (Staatsarchiv Bern, BB III b 773-776 односно 848-853); потом је Велимировић посетио у летњем семестру 1909. још једно предавање о енглеској синтакси код Едуарда Милера Хеса.

На жалост недостају одговарајући подаци о томе која теолошка предавања је Велимировић посећивао у Берну.

²⁶ Факултетски протокол од 29. јуна 1909. садржи оцене докторског испита: историја писмени: врло добар; усмени: добар. Новофранцуски писмени: добар; усмени: добар. Философија писмени: врло добар; усмени: довољан (Akten der Philosophischen Fakultät, Staatsarchiv Bern, BB III b 1299).

²⁷ Берн (Исели) 1910, 64 страна; прештампано у: Сабрана дела, књига II, Himmelsthür 1986, 673-735. У манастиру св. Саве у Которском заливу – црногорска лука која је тада још била под управом Хабсбурга – у младости болешљиви Велимировић је провео пре својих студија на западу један дужи рехабилитациони одмор; уп. GRILL, Messianismus (као напомена 3), 23.

Филипа Вокера (1848.-1924.), који је поред тога што је био редовни професор за историју цркве на Старокатоличком факултету (1875.-1924.) предавао на Философском факултету (од 1888.) предмет општа историја.

После његовог одласка из Берна једно време је било отворено да ли би млади надарени теолог ипак желео да се врати. То произилази из писмене преписке између Велимировића и епископа Херцога из година 1909/10., при чему су само копије писама последњег сачуване у Берну, али се из њих могу реконструисати теме из писама Николе Велимировића. При томе је очигледно Велимировић био тај који је покренуо кореспонденцију.

У писму од 7. октобра 1909. (ВАН, АН 91, 233-236) са непознатом адресом, Херцог се захваљује Велимировићу на његовом писму од 29. септембра 1909. и извештава да су два нова српска студента теологије за које је посредовао стигла у Берн²⁸. Надаље Херцог изражава жаљење што на Интернационалном старокатоличком конгресу у септембру 1909. у Бечу није било представника из Српске цркве. Насупрот томе, појавили су се маријавити из Рускопољске и старокатолички епископи су [између осталог на препоруку руског теолога лаика генерала Александра А. Кирејева, прим. УФА] господина Ковалског у октобру хиротонисали за епископа. «Маријавити се теолошки у потпуности налазе на линији православних цркава», само што не поседују теолошку школу. Он је господину Ковалском препоручио да све способне кандидате који мало знају немачки хитно пошаље у Берн. Идеално би било када би један (ако је могуће пензионисани) маријавит могао да надгледа и прати младиће у Берну, али за тако нешто ни једна страна не поседује финансијска средства. – Потом Херцог прелази на самог Велимировића:

«Ваша закључна белешка ме је врло збунила. За разлику од поменутог епископа ја Вас сматрам толико «корисним», да бих завидео Вашој цркви што поседује једног тако изузетног и преданог младог служитеља. Надам се дакле оптимистички да ћете ускоро наћи неко место које одговара Вашим великим талентима. Ако то на моје велико разочарење не би био случај, у Берну би свакако за Вас било довољно «места и ваздуха» (Platz und Luft): Ви бисте на нашем факултету могли хабилитирати као приватни доцент. Испуњење законских услова не би Вам тешко пало. Само што ми, на жалост, не располажемо финансијским средствима за пристојан хонорар за приватног доцента. Већ сада је за синодалну касу веома тешко да даје велики допринос за трошкове факултета...»²⁹

²⁸ Ради се о Радивоју Јосићу (1889.-1960.) из Велике Врбнице, који је 1909.-1911. и 1916.-1921. (тада већ као доктор, и то на Православном теолошком факултету у Черновицу одакле је и донео диплому) провео четири, односно три семестра на Старокатоличком факултету и касније (1927.-1952.) био професор на Теолошком факултету у Београду, као и Милун Минић из Александровца, који се додуше одмах уписао на Медицински факултет, и то, као што је Херцог обзнанио у једном каснијем писму од 3. јануара 1910. (ВАН, АН 91, 408-411), «пошто му је отац писао да у Србији неће добити радно место, ако буде студирао код нас». Обојицу студената најавио је Велимировић у писму од 29. септембра 1909. (Journal EN, 1909/10, ВАН, АН 52). Годину дана раније саопштио је Херцогу да ће почетком зимског семестра 1908. један српски студент стићи у Берн (Journal EN, 1908/31, ВАН, АН 52); и заиста су тада дошла двојица: тада већ старији др Владимир Марган, рођен 1871, који је матурирао у Вашархељу и потом студирао у Сремским Карловцима и Черновицу и касније очигледно био позната личност у Панчеву; млади Милан Поповић, рођен 1883, из Панчева, који је пре тога студирао у Будимпешти и Черновицу и могуће да је касније био посланик у парламенту у Новом Саду.

²⁹ О политичком притиску којем је факултет био изложен после сукоба култура (Kulturkampf) и прислио Старокатолички факултет да прими финансијску потпору од државних органа Берна, уп. URS VON ARX, Ein Porträt der christkatholischen Lehranstalt der Universität Bern, у: Günter Esser / Matthias Ring (прир.), Zwischen Freiheit und Gebundenheit. Festschrift zum 100jährigen Bestehen des Alt-Katholischen Seminars der Universität Bonn (1902-2002) (Geschichte und Theologie des Alt-Katholizismus. Reihe B, 1), Bonn (Alt-Katholischer Bistumsverlag) 2002, 209-237, овде 211с.

У писму од 3. јануара 1910. (ВАН, АН 91, 408-411), које представља одговор на Велимировићево новогодишње писмо, Херцог констатује: «Ваше писмо ми оставља утисак као да је написано у тужном расположењу.» Он покушава да га утешу упућивањем на Мк 5,21-43, које говори о великом помоћнику – scil. насупрот жени која страда од истечења крви – које је и њега самог увек успевало да утешу и подигне. Писмо се завршава: «Даће Бог да Ви у Вашој домовини наиђете на признање које Вам доликује. У верној љубави, поздравља Ед. Херцог, епископ.»

Једно касније писмо од 26. септембра 1910. (ВАН, АН 92, 376-379), које је Велимировић вероватно примио у Петрограду, захваљује се на једном писму од 23. септембра (нотирано у Journal ЕН, 1910/39, ВАН АН 52), поздравља примаоца као «брата у свештеничкој служби», и наставља:

«Ваше рукоположење служи ми истовремено као доказ да сте наишли на поверење које заслужујете. Желим Вам пуно среће и такође верујем, да ће Ваша часна црква уздићи поверење на још већи ниво. Истински ме је дотакло сазнање о Вашој спремности да на нашем факултету као доцент теологије урадите хабилитацију. Наговештавате велику важност коју би такав корак имао и са Божијом благодаћу могао да има [...]»³⁰. У том погледу Вам само кажем да у потпуности делим Ваш став и наду.»

Херцог наставља тиме што констатује да ће Велимировић без сумње испунити академске услове, да ће му одмах послати правилник за хабилитацију и да ће његове колеге на факултету сигурно поздравити његову намеру. «Врло радо ћу, ако Ви то желите, информисати епископа др Ковалског о Вашим плановима.» Надаље извештава да је на једној седници синода старокатоличке цркве говорио о неопходности у погледу подршке долазећим генерацијама у преузимању професура и том приликом захтевао

«да се пријатељу наше заједнице Гилгу допусти да остане у Берну и положи докторски испит. То ће се, ако Бог да, догодити. Тако бисте добили једног изузетног колегу. Подразумева се да бих се веома радовао када бисте код нас служили као свештеник. Сигурно Вам је познато да ја тренутно у том погледу имам разлог за најозбиљнију бригу.»

Писмо се завршава поновним подсећањем на финансијске тешкоће, пошто се од државних чиновника ништа не може очекивати и да би најбоље било када би Велимировић тај проблем сам могао да реши. У постскрипту Херцог бележи, да је епископ Никанор затражио доделу титуле почасног доктора од стране факултета³¹.

Само неколико дана после тога, 30. септембра 1910., Херцог поново узима перо (ВАН, АН 92, 397-399): «Пре него што сте добили последње писмо, пишем Вам о још једној веома важној ствари.» Он саопштава да проф. Мишо, власник и редактор часописа «Revue internationale de Théologie» после смрти генерала Кирејева³² жели да одустане од пројекта. Додуше, приход од претплате би био дово-

³⁰ Нечитљиво због избледелих слова.

³¹ Ради се о епископу Никанору Ружичићу из Ниша (уп. напомену 43). Факултет није изашао у сусрет његовој жељи (Protokoll-Buch der Fakultät).

³² Руски теолог лаик генерал Александар А. Кирејев (26.10.1832.-26.7.1910.), који је од ране 1870. био секретар петроградске секције «Друштво и пријатељи духовног просветитељства» и био ангажован по питању црквене «уније» између старокатолика и православних, на Интернационалном конгресу старокатолика 1892. у Луцерну поставио је следећи захтев: «Пожељно је оснивање једног интернационалног теолошког факултета, као и једног интернационалног теолошког часописа», и конгрес је одмах одредио комисију која се састојала од делом реномираних православних, англиканских и старокатоличких личности (уп. Der zweite internationale Altkatholiken-Kongress in Luzern, 13. bis 15. September 1892. Stenographischer Bericht. Offizielle Ausgabe, Luzern [Burkhardt] 1892, 129cc.). На крају је покренут само часопис, који је још од 1893. излазио четири пута годишње као «Revue internationale de Théologie» (RITh), у коме су теолози, углавном православне, англиканске и старокатоличке традиције, обрађивали питања од заједничког интереса а која су се тицала приближавања и

љан за наставак функционисања, али Мишо захтева хонорар који превазилази могућности. У погледу воље широког круга да добија часопис и из перспективе да «Presskomitee» Старокатоличке цркве преузима финансијски ризик, он [Херцог] га [Велимировића] пита «поверљиво» да ли би он прихватио редакцију часописа, у случају да дође у Берн на летњи семестар 1911. на студије за хабилитацију. Гилг би сарађивао у Берну. Нека «отворено» наведе колики хонорар замишља.

У писму од 7. октобра 1910. (ВАВе, АН 92, 405-408) Херцог се захваљује Велимировићу на одговору од 4. октобра и сматра да је хонорар од 200 франака који је навео «изузетно скроман» и тешко да је довољан. Мора му такође саопштити да се о. Адолф Кури³³, који интензивно преговара са холандским и немачким старокатолицима³⁴ да њихови епископи преузму саодговорност за часопис у погледу прилога и финансирања, понудио да преузме редакцију, мада то још увек није извесно. Иако то није у потпуности спроведено, на тај начин је решење о коме је размишљао Херцог отпало³⁵.

У трећем писму на ову тему од 24. децембра 1910. (ВАВе, АН 93, 69-71) Херцог одговара на Велимировићево саопштење да он због позива од стране своје цркве ипак не може да дође у Берн. «Било би нам веома драго и увек ће нам бити драго, ако имате могућност да дођете у Берн да овде са нама радите на великом и богоугодном делу. Ви сами треба да следујете позиву Ваше цркве.» Шта мисли под «богоугодним делом» објашњава следећим белешкама: «Задивљујуће је како је мисао о помирењу православља и западног католичанства одједном постала веома популарна идеја.» Херцог овде мисли на чланак Макса фон Заксена «Pensées sur l'union des Eglises», који је позивао на помирење између источног и западног католицизма³⁶, и он потом – полу резигнирано, полу самоуверено – констатује:

помирења источног и западног католичанског хришћанства. Редакцију часописа водио је Ежен Мишо (1839.-1917.), који је 1876.-1915. био редовни професор за догматску теологију и црквену историју на француском језику на Старокатоличком факултету Универзитета у Берну и од 1889. – као и Вокер из финансијских разлога – додатно предавао на Филозофском факултету предмет француски језик и књижевност; уп. RAOUL DEDEREN, Eugène Michaud (1839-1917). Un réformateur catholique au XIXe siècle. Vieux-catholicisme – Œcuménisme, Genève (Droz) 1963. Кирејев је из руских финансијских извора покривао годишњи дефицит часописа «Revue», око 400 франака годишње (по Херцогу 1910), тј. око 15% укупних трошкова.

³³ Адолф Кури (1870.-1956.) је тада био свештеник у Базелу и председник 1898. новооснованог комитета за штампу (Presskomitee).

³⁴ Куријеви партнери били су епископ Харлема Јован Јаков ван Тил (1843.-1912.) и немачки епископ Јосиф Демел (1846.-1913.). Кури је дакле деловао следствено одлуци Интернационалног конгреса старокатолика у Луцерну 1892.

³⁵ Часопис је потом изашао 1911. без прекидања али под новим именом («Internationale Kirchliche Zeitschrift» – IKZ) и у новој опреми, али по обиму и интернационалности сталних сарадника био је скромнији од «Revue». Одговорни редактори били су најпре: Франциско Кенинк (1859.-1937.), професор на Архиепископском семинару у Амерсфурту, касније архиепископ Утрехта; Рудолф Којсен (1877.-1944.), професор на Бискупском семинару у Бону; проф. Адолф Турлингс, Берн; на његово место је 1915. дошао Адолф Кури, који је практично носио главни терет вођења часописа све до своје смрти, и то поред свог епископата (1924.-1955.). Он је узгред 1919. замолио Велимировића – као што је учинио и Херцог у свом писму од 7. октобра 1910. – за континуирану сарадњу са IKZ, тј. за конкретне прилоге (ВАВе, АН 117,132; 119, 47с; 119, 497), али Велимировић у IKZ није ништа објавио – што у ствари и није необично, пошто он у суштини није био заступник академске теологије, већ је био душебрижнички и мисионарски оријентисан духовник.

³⁶ Додуше чланак који је изашао у часопису «Roma e l'Oriente» проузроковао је оштру унутарцрквену контраверзу која је за последицу имала да Макс фон Заксен да оставку на своју професуру у Фрибургу; уп. о томе ISO BAUMER, Max von Sachsen. Priester und Professor. Seine Tätigkeit in Freiburg/Schweiz, Lemberg und Köln, Freiburg Schweiz (Universitätsverlag) 1990, 98-136.

«То што он говори, ми проповедамо већ 40 година. Ја бих понизно захваљивао Богу када би оно што смо ми не само рекли већ нарочито према православној цркви Србије заиста и учинили, све више постало очигледна чињеница. Баш због тога био бих срећан када би из Србије стигла вест да је наш пријатељ др. Велимировић постављен на епископску катедру. Веома нам је потребно јачање у заједничкој вери.»

Он потом завршава саопштењем да се обојица Срба који се тренутно налазе на студијама у Берну примерно владају и представљају велику наду³⁷.

Из ове преписке најпре произилази да је Велимировић после одласка из Берна, нарочито за време боравка у Петрограду, морао бити веома очајан у погледу свог даљег животног пута. Наиме он је после свога монашења и децембру 1909. (на коме је добио име Николај које звучи архаично) и рукоположења за свештеника у јануару 1910. послат на студије у Петроград – са намером да се «оправослави»³⁸.

Са друге стране препознатљиво је колико је Херцог био одушевљен личношћу свога бившег докторанта. На тај начин Херцог се у потпуности налази на линији ранијих старокатоличких екуменских циљева, дакле да старокатоличка црква треба да пружи свој скромни допринос у успостављању црквеног заједништва источних и западних традиција³⁹. Он је увидео конкретно место изградње овог моста на Старокатоличком факултету у Берну – чију интернационализацију у смислу Луцернског конгреса у оно време, додуше без успеха, је више пута покушао да предочи колегама епископима – и у часопису који је излазио од 1893. Такође је имао идеју да један православни учитељ прати православне студенте као ментор и свештеник. Да му је том приликом било стало да оправда постојање

³⁷ Ради се о Радивоју Јосићу (уп. напомену 28) и Јордану П. Илићу (1883.-1950). Последњи, родом из Дојкинца (код Ниша), био је уписан у зимски семестар 1910/11. све до зимског семестра 1924/25. у Берну (најпре на Старокатоличком теолошком, од зимског семестра 1913/14. на Филозофском факултету I, од зимског семестра 1923/24. означен као на одмору) и докторирао је 19. маја 1922. код Филипа Вокера у његовом фаху као општи историчар на Филозофском факултету I са радом «Die Völkerebildung der südlichen Slaven», Bern (Stämpfli) 1923, 86 страна; уп. такође IKZ 2 (1912) 255-260; 265-267; 3 (1913) 400-406.

Њега, касније професора на Теолошком факултету у Београду (1930. – до присилног пензионисања 1942.), не треба мешати са његовим рођаком, каснијим генералним секретаром Архијерјског синода (уп. напомену 51) и потом епископом (до 1931. у Мостару, до 1933. у Браничеву и коначно у Нишу), Јованом (крштено име: Јордан) А. Илићем (1883-1975), који је од зимског семестра 1913/14. до летњег семестра 1921. био уписан на Старокатолички факултет и 21. маја 1921. докторирао код црквеног историчара Филипа Вокера са радом «Die Bogomilen in ihrer geschichtlichen Entwicklung (Paulicianer, Bogomilen und die bosnische christliche Kirche)», Sremski Karlovci (Serbische Klosterdruckerei) 1923, 91 страна. Непажњом сам и ја начинио овај превид: VON ARX, Porträt (в. напомена 29), 217, напомена 22. О Јордану А. Илићу уп. такође IKZ 9 (1919) 230-233.

На Филозофском факултету је, узгред, од летњег семестра 1916. до летњег семестра 1919. био уписан још један сродник по имену из истог места у Србији, Петар А. Илић.

³⁸ Уп. GRILL, Messianismus (в. напомена 3), 24. То је такође одвело до извесног удаљавања између Велимировића и његовог епископа, пошто се он осећао запостављеним да као двоструки академски доктор једног западног универзитета – на који га је на крају крајева епископ и послао – мора поново од почетка да студира теологију. – Овде лежи један проблем за православне апсолвенте западних академских студијских програма у теологији који се стално понавља.

³⁹ Уп. URS VON ARX, Der orthodox-alkatholische Dialog. Anmerkungen zu einer schwierigen Rezeption, IKZ 87 (1997) 184-224; исти, Vertane Chancen. Der Dialog zwischen der Altkatholischen und der Orthodoxen Kirche, у: Bischof Evmenios von Lefka u.a. (прир.), Die orthodoxe Kirche. Eine Standortbestimmung an der Jahrtausendwende. FS Anastasios Kallis, Frankfurt a.M. (Lembeck) 1999, 199-222. Надаље још: исти, Was wird bleiben? Ein Rückblick auf ein Grundanliegen von Eduard Herzog, IKZ 82 (1992) 206-232 (лит.).

факултета и цркве, који су тада од ултрамонтанистичких снага истовремено нападани и проглашавани мртвим, није потребно опширније излагати.

Било би интересантно истражити да ли се у Велимировићевим раним радовима налазе трагови његових студија на Старокатоличком факултету у Берну. Једна индиција се среће у прилогу који је Велимировић објавио 3. марта 1909. у (англиканском) лондонском «Guardian» под насловом «Problems of Reunion with the East»⁴⁰. Он је заузео став према чланку који је објављен 3. фебруара 1909. са истим насловом, у коме је оксфордски теолог Лејтон Пулан (1865.-1940.) дискутовао да англиканска црквена заједница треба да се залаже за „union“ са православном црквом, у првој линији путем разјашњења важних теолошких разлика (нпр. што се тиче *filioque* или одавања части светитељима) и нејасноћа (као нпр. сопствено разумевање евхаристије и хиротоније).

Велимировић му се супротставио: по његовом мишљењу за једну «ecclesiastical reunion» између англиканаца и православних било би довољно да дође до сагласности по питању догматског учења. Оно што недостаје је «entente cordiale» у смислу стварне «unio cordium», која би морала да потре вековно отуђење; без те сагласности срца, будућа сагласност у погледу *filioque* или трансубстанцијације не би донела црквено заједништво. Он упућује на чињеницу

«that the Swiss Old Catholics have omitted the Filioque from their Creed, and that in many respects they might count as a link between the Anglican Church and the Eastern. And yet, with all their noble and heroic efforts for reunion, they still have just as many obstacles to surmount as the Anglicans in order to draw nearer to the wished-for goal. It is plain, therefore, that it is not dogmatic unity that we lack, but an entente cordiale.»

Ако би она водила ка црквеном заједништву, онда би се одмах открило, да нас не одваја понор, већ да нас повезује чврсто тло и научници би могли мирно да проучавају исхођење Светог Духа.

Filioque и трансубстанцијација били су проблем који се увек враћао у званичном црквеном дијалогу између руске православне и старокатоличке цркве, и који се завршио писменом разменом извешатаја између православних у Петрограду и старокатоличке ротердамске комисије⁴¹. О томе је Велимировић наравно чуо у Берну, али очигледно и о Херцоговој скепси према детаљном одстрањивању теолошких разлика као услову црквеног заједништва; у сваком случају имао је идентичан став по том питању⁴².

Укратко ћемо поменути следеће станице на Велимировићевом животном путу. Он је, после позива да се врати из Русије у мају 1911., радио као предавач на Теолошком семинару св. Саве у Београду. Година 1912.-1915. чини се да је де-

⁴⁰ Садржајно нешто шири верзија под насловом «Питање о сједињењу цркава» (Die Frage der Einheit der Kirche) штампана је у мају 1909. у београдском часопису „Хришћански весник“ (Christlicher Bote) – сада приступачна у: Сабрана дела, књига II, Himmelsthür 1986, 285-295.

⁴¹ Уп. о томе сажето URS VON ARX, Kurze Einführung in die Geschichte des orthodox-alkatholischen Dialogs, у: ИСТИ (прир.), Koinonia auf altkirchlicher Basis. Deutsche Gesamtausgabe der gemeinsamen Texte des orthodox-alkatholischen Dialogs 1975-1987 mit französischer und englischer Übersetzung, Beiheft IKZ 79 (1989) 11-26, овде 13-15. Опширније HARALD REIN, Kirchengemeinschaft. Die anglikanisch-alkatholisch-orthodoxen Beziehungen von 1870 bis 1990 und ihre ökumenische Relevanz. Band 2: Die anglikanisch-orthodoxen Beziehungen. Die orthodox-alkatholischen Beziehungen. Das ekklesiologische Selbstverständnis und die Beziehungen dieser drei zu anderen Kirchen (EHS.T 511), Bern (Lang) 1994, 86-106.

⁴² Пулан је у једном писму читаоца од 10. марта 1909. пријатељски реаговао на Велимировићеву интервенцију.

ловао у Србији и да је учествовао као добровољац у Балканским ратовима и на почетку Првог светског рата. У априлу 1915. послат је од стране српске владе у дипломатску мисију у Енглеску и САД, и тамо је, као што је напоменуто горе, задобио велике симпатије, као неформални посланик и заступник политичких и религиозних интереса Србије, што је такође имало последица и на његов углед у домовини, где је у марту 1919. изабран за епископа Жиче и у мају месецу хиротонисан. Уследили су даљи боравци у Енглеској и Сједињеним Државама.

Продубљени односи између две Цркве

Иако Радовановић и Велимировић нису били први Срби у Берну⁴³, њихов боравак у Берну покренуо је продубљавање односа између две цркве, тачније између водећих епископа.

⁴³ Први Србин који је ступио у контакт са факултетом био је Радослав фон Радић (Radoslav von Radić), рођ. 1857 у Банату, преминуо 1907. у Баден-Бадену, који је, а да није био формално уписан, 20. јула 1876. на основу једног писменог рада добио лиценцијат – тада су додељивани само почасни докторати; он је тада имао 19 (!) година. Рад је објављен као: «Das konstantinopolitanische Patriarchat nach dem Falle Konstantinopels im J[ahre] 1453 bis zum Ende des XVI. Jahrhunderts», Prag (Marinek) 1877; упркос истраживању успео сам да дођем само до 15 страница овог рада (из Градске и Универзитетске библиотеке у Берну). Један, колико могу да проценим, потпуно другачији приступ теми (име аутора «Radoslav Edler von Radics») изашао је као: «Die Geschichte des konstantinopolitanischen Patriarchats vom Falle Konstantinopels im Jahre 1453 bis zum Ende des XVI. Jahrhunderts», Werschetz (Selbstverlag) 1877/78, 38 страна. Пре тога је сестрић епископа Вршца студирао теологију у Гетингену (уп. његов рад: «Die Serben in Ungarn», Göttingen [Kästner] 1875, 39 страна) и Москви, потом право у Прагу и философију у Пешти. Једна већа студија о «Die Verfassung der orthodox katholischen Kirche bei den Serben in Oesterreich-Ungarn. I. Theil: Das oberste Kirchenregiment», Prag (Marinek) 1877, 312 страна (готово идентична верзија са нешто промењеним насловом изашла је неколико месеци касније у Вршцу), поседује следећу посвету: «Високочасном епископату православно-католичке цркве у Аустроугарској и вискочасном Господину др. Едуарду Херцогу, као првом епископу Старокатоличке цркве Швајцарске аутор посвећује овај спис у љубави и страхопоштовању». У уводу се противи српском црквеном конгресу 1870.-1874. и његовим са традиционалним правом епископата донесеним одлукама. У овом контексту – имајући у виду његов негативни став према учешћу лаика у управљању црквом – изненађујуће упућује на старокатолике (стр. VII): «Ако било ко, онда сигурно међу немачким старокатолицима постоји либерални црквени устав, а ипак се са извесном оштрином наглашава да догматски и канонски положај епископата мора бити очуван. Исту ствар такође понављају (у још јаснијој форми [sic – УФА]) наша старокатоличка браћа у Швајцарској, на њиховом синоду који је одржан прошле године у Олтену.» У једној фусноти постоји следећа процена која је вредна пажње (напомена 2): «Пошто је швајцарска старокатоличка црква путем прихватања одлука у Олтену већ материјално уједињена са православно-католичком црквом, може се са сигурношћу очекивати да ће у најскорије време доћи до формалног уједињења на већу част обе цркве и на спасење верних (уп. о томе наш чланак у *Orthodoxen Revue* (Moskau 1877) Heft 2-5).» – Аутор овде упућује на темељно изјашњавање, које представља прву одлуку (1875. конституисаног) националног синода старокатоличке цркве у Швајцарској год. 1876, коју је синод изнео непосредно после избора првог епископа. Он се односи на одговарајући захтев Ежена Мишоа, који се мало пре тога пријавио за професуру на (Старо)католичком факултету Универзитета у Берну. Том приликом старокатоличка црква Швајцарске се као самостално управљајућа црква чија је глава Исус Христос обавезала да се оријентише на седам васељенских сабора, аутентично никејско-цариградско исповедање вере од 381. (дакле без додатка *filioque*), морал, црквени поредак («Disziplin») и црквену литургију пре великог раскола на источну и западну цркву; текст се налази нпр. код URS KÜRY, *Die altkatholische Kirche. Ihre Geschichte, ihre Lehre, ihr Anliegen*. 2. Auflage изд. Christian Oeyen (Kirchen der Welt 3), Stuttgart (E.V.W.) 1978 (=³1982), 455. – О црквено-правном схватању Радића који је као монах (под именом Емилијан) имао водеће функције у разним манастирима, уп. BREMER, *Struktur* (као напомена 3), 88-103.

Низ српских студената, који су са извесним континуитетом проводили дуже или краће време на Старокатоличком факултету, почиње са Чедомиром Марјановићем (1872.-1944.) из Њуприје, који је после студија у Кијеву провео два летња семестра 1903. и 1904. у Берну – у међувремену је био у Лајпцигу – и 2. јула 1904. код Адолфа Турлингса докторирао са радом «Utilitarismus und Christen-

Шта је тада, у време пре институционализације и бирократизације екуменског покрета са последицом да дође до заоштравања, било могуће, открива једна белешка коју је епископ Едуард Херцог 28. марта 1907. унео у свој дневник:

«На евхаристијском причешћу (an der Kommunion) [на Велики четвртак у цркви светог Петра и Павла у Берну] први пут су учествовала дојица српских теолога, Радовановић и Велимировић, који студирају на нашем факултету. Двојица господина распитали су се код свог епископа да ли им је то дозвољено и добили су позитиван одговор. Уопште нама је српска црква веома симпатична».⁴⁴

tum», Bern (Grunau) 1905, 63 страна.; његово име је транскрибовано са «Tschedomil [sic] Marianowitsch». Касније је био директор једног учитељског семинара у Београду. Год. 1941.-1942. био је министар правде марионетског режима генерала Милана Недића («Влада националног спаса»), који је функционисао под контролом немачке окупације 1941.-1944. у централној Србији. Када је тај режим оборен он је 1944. био осуђен на смрт и стрељан у Београду (пријатељска информација проф. Богољуба Шијаковића, Београд).

Још није разјашњено који међуцрквени односи стоје на почетку ове «Verne connection» српске православне цркве. Далеко уназад се налази 2. Бонска унијска конференција 1875., на којој се међу великом групом православних учесника налазе и двојица Срба: архимандрит Сава из Београда и познати проф. Никодим Милаш (1845.-1915.) из далматинског Задра, који је касније постао епископ далматински. Ближе је 4. Интернационални старокатолички конгрес у септембру 1897. у Бечу, који су посетили два српска представника: архимандрит Иларион из Београда по налогу митрополита Михајла и епископ Никанор Ружичић из Ниша (1843.-1916., епископ 1898.-1911.). Последњи је 1895.-1898. објавио неколико прилога у «Revue internationale de Théologie», и он је од броја 4 године 1897 све до године 1903. (када је овај редослед бројева на другој страни корица «Revue» изашао последњи пут) навођен као «collaborateurs ordinaires». Он је такође био ректор теолошке школе у Београду.

⁴⁴ Уп. WALTER HERZOG, Bischof Dr. Eduard Herzog. Ein Lebensbild, Laufen (Volksfreund) без године издања [1935], 211. Дневник до сада није нађен.

Што се тиче питања причешћа, треба имати у виду да тада у западном свету готово да нису постојале православне заједнице, тако да се питање такозване «ökonomischen Interkommunion» (учествовање у светотајинском животу друге католичанске цркве у случају одређене нужде) другачије третирао него данас. Уп. о томе JOHN ALBERT DOUGLAS, The Relations of the Anglican Churches with the Eastern-Orthodox especially in regard to Anglican Orders, London (Faith Press) 1921, нарочито 177-183. У једном извештају који је делегација Васељенске патријаршије после посете Ламбет конференције 1920. поднела Светом синоду у Цариграду, поменуто је без коментара да се Велимировић као жички епископ причестио на англиканској Евхаристији, уп. GEORGE K. A. BELL, Documents on Christian Unity 1920-4, Oxford (OUP) 1924, 52-76, овде 61.

Херцог је у јуну 1907 по налогу управе конгреса послао позив на адресе 16 српских епископа за учешће на 7. Интернационалном старокатоличком конгресу у Хагу, у септембру: «Старокатоличке цркве запада, које исповедају католичанско хришћанство Васељенских сабора неподељене Цркве, разним поводима већ су од стране православне цркве српског народа примиле практичне доказе поверења и симпатије. Посебно потписани епископ старокатоличке цркве Швајцарске имао је прилику да се радује томе што су синови српског народа увек изнова долазили у Берн да би се на нашем теолошком факултету посветили студијама теологије. Они ће, надамо се, у вашој домовини посведочити да смо ми са високочасном српском црквом повезани заједништвом вере и да нам је веома стало да се са православним црквама Истока налазимо у братском односу. Ја сам добио налог да обавестим предстојатеље српске националне цркве о једном скупу на коме представници разних цркава не само да негују дух заједништва већ успостављају пријатељску комуникацију са другим, од Рима независним, црквама ... Била би нам част и радост када би високочасни предстојатељи православне цркве српског народа, лично или путем делегата, желели да учествују на овом скупу. Молећи Вас да пријатељски прихватите овај позив, препоручујемо се заступничким молитвама Ваше цркве и гарантујемо Вам наше братско поштовање и љубав у Христу Исусу, Господу нашем» (Journal EH, 1907a/63, ВАВе, АН 52). Овај допис је штампан на два језика, и може се са лакоћом претпоставити да је Велимировић приредио српско-хрватски превод. Један, садржајно нешто другачије формулисани, на немачком и бугарском штампани позив послат је такође на адресе 15 бугарских епископа (исто 1907b/3). На позиве је одговорено само путем неколико поздравних писама и телеграма, уп. Zevende internationaal Congres der Oud-Katholieken, gehouden te 's Gravenhage, 3, 4 en 5 September 1907, Harmelen (Raadt) 1907, 140-142, 148; Journal EH, 1907b/18, ВАВе, АН 52). Бугарски студенти, који после Срба представљају другу по реду највећу православну групу на факултету, могу се документовати тек од 1924.

Наведени епископ био је вероватно поменути митрополит Димитрије. У наставку је дошло до сусрета: Димитрије је посетио Херцога, који је предано пратио српске борбе против империјалних сила и њихових политичких аспирација и подржавао српске избеглице, на повратку са његовог путовања у Енгелску 6. јуна 1916. у Берну⁴⁵. Херцог, који је и у позним годинама увек изнова у часопису «Katholik»⁴⁶ објављивао информације из пријатељских цркава, свакако је аутор следеће констатације из септембра 1916.: «Проф. др. Велимировић, који је многим нашим читаоцима лично познат, тренутно држи предавања у Лондону...»⁴⁷. Касније је «Katholik» честитао Велимировићу на избору за жичког епископа⁴⁸, и то је такође повод за последње Херцогово сачувано писмо скоро 40 година млађем колеги, «поштованом и драгом брату» у епископској служби: он сматра промислом Божијим да је Велимировић прво дошао у Берн и потом ступио у контакт са црквом у Енглеској, пошто су у погледу приближавања цркава лични сусрети важнији од расправа о теолошким проблемима. Данас је он, Велимировић, путем своје службе «постао духовни вођа свог народа». Тако је и боље, да остане у Србији уместо да делује као предавач на факултету у Берну⁴⁹. То је утолико консеквентно што је Херцог у својим писмима више пута јасно тврдио да се поверење између Велимировића и старокатоличког епископа налази у служби узвишеније ствари, наиме односа између цркава које у својој релативној аутономији (терминолошки: православна аутокефалија и старокатоличка национална црква) треба да посведоче нецентралистичко и стога структурално неауторитарно католичанство.

Године 1922. објављена је преписка између Димитрија, тада патријарха српске цркве и Херцога⁵⁰. Извесни врхунац у односима може се увидети у томе што је по налогу Светог синода српске православне цркве монарх краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, краљ Александар (Карађорђевић, 1888.-1934.), доделио епископу Едуарду Херцогу 1. новембра 1923. највише црквено одликовање, орден св. Саве првог реда – што је био необичан поступак према једном неправославцу⁵¹.

⁴⁵ Уп. Katholik 43 (1920) 351. Уп. Херцогове записе: Journal EH, 1916/97 и 1916/11, ВАВе, АН 53. Још раније, 14. фебруара 1916, «дворски духовник» и професор теологије у Београду др. Војислав Јанић (умро 1945) посетио је Херцога у Берну, најавио следеће српске студенте и изразио мишљење да ће Велимировић после рата бити хиротонисан за митрополита Српске цркве (Journal EH, 1916/90, ВАВе, АН 53). Јанић, који је предавао Нови завет, и 1917/18. предавао српским студентима теологије у Оксфорду (уп. напомену 72), кратко време је био министар културе краљевине Југославије (пријатељска информација протођакона Радомира Ракића, Београд).

⁴⁶ Тако су се звале 1878. покренуте црквене новине старокатоличке цркве у Швајцарској.

⁴⁷ Katholik 39 (1916) 259. У једном каснијем броју (страна 339) читаоцима је представљена Велимировићева књига «The Religious Spirit of the Slavs» (уп. напомену 7).

Велимировићев боравак у Енглеској помиње се такође у «Црквеној хроници» у IKZ 6 (1916) 107; 8 (1918) 84; 10 (1920) 67

⁴⁸ Katholik 42 (1919) 183.

⁴⁹ (ВАВе, АН 107, 149-151). На жалост тинта је прилично избледела и на местима текст није могуће дешифровати. У писму «An S. Bischöfl. Hochwürden Herrn Dr. theol. et phil. N.V.» које је упутио «некадашњи читалац» од 15. јула 1919. Херцог потврђује да је од стране српског посланика у Берну сазнао за избор, он би – када би било финансијских средстава – радо довео на факултет једног српског доцента, који би истовремено био ментор српских студената, чије присуство у Берну је и надаље пожељно. Уп. такође још IKZ 9 (1919) 121. – Посету српског посланика др. М. Јовановића Херцогу 7. јула 1919. забележена је у дневнику, са опаском да се у Србији рачуна да ће Велимировић ускоро постати патријарх (Journal EH, 1918b/117, ВАВе, АН 53).

⁵⁰ IKZ 12 (1922) 263-265; уп. Katholik 44 (1921) 327c; 334c.

⁵¹ Протокол седнице Светог синода од 18. октобра (тј. 1. новембра) 1923 (Нр. 1069/2371) садржи следеће: «Секретар реферише да је са сагласношћу чланова Светог синода послат предлог министарству културе за одликовање великог пријатеља нашег народа и цркве, Његове екселенције епископа

На саопштење које је стигло тек у марту 1924. Херцог је, пет дана пре своје смрти 21. марта, диктирао епископском викару Адолфу Курију писмо захвалности⁵² – које је било и његово последње писмо.

После Другог светског рата: Сусрет и сведочанство

Како се развијало рано успостављено пријатељство између Велимировића и Арнолда Гилга није познато, због недостатка документације, мада је Арнолд Гилг по речима његовог сина, историчара проф. Петера Гилга (Берн), код куће говорио о српском епископу. Чини се да су се њих двојица срели бар још један пут.

Епископ Николај је – заједно са такође од стране Немаца насилно депортованим патријархом Гаврилом (Дожић, 1881/1938.-1950.) – у мају 1945. од стране америчких трупа пребачен у Тирол⁵³. На јесен 1945. стигли су у Лондон и њихова кретања је тешко реконструисати. Ипак је епископ Николај у неко доба на лето 1945⁵⁴ срео у Берну Арнолда Гилга, пошто је овај последњи причао студентима⁵⁵ о једној вечери са Велимировићем у хотелу «Schweizerhof», у току које му је рекао да је потребнији у својој домовини него у иностранству; овај га је на то подсетио на свој познати антикомунистички став који му је онемогућавао сваку врсту делатности у Титовој Југославији. Да ли је том приликом дошло и до сусрета са епископом Адолфом Куријем, кога су обојица српских епископа неколико месеци раније желели да посете, није ми познато⁵⁶.

старокатоличке цркве Швајцарске и професора теолошког факултета др. Едуарда Херцога.» На седници су учествовали као председавајући патријарх Димитрије, као присутни чланови епископ Доситеј (Васић, 1887.-1945.) из Ниша (касније Загреб – познат и по преговорима о интеграцији 1918/19. настале реформаторске чехословачко-хуситске цркве у београдски патријархат), епископ Николај (Велимировић) из Охрида, епископ Јосиф (Цвијовић, 1878.-1957.) из Битоља (касније Скопље) и као секретар протојереј др. Јордан А. Илић (уп. напомену 37). (пријатељска информације протођакона Радомира Ракића, Београд, који ми је послао и фотокопију одлуке). Може се претпоставити да је Велимировић топло подржавао овај корак, ако није био и његов иницијатор.

Исто одликовање, за помоћ коју је црква Енглеске пружила Србији у току Првог светског рата, добили су, приликом посете премијера Николе Пашића (1846.-1926.) 1918. Лондону, архиепископ Кентерберрија (Рандал Томас Дејвидсон) и епископи Лондона (Артур Винингтон-Инграм) и Оксфорда (Чарлс Гор); уп. Anglican and Eastern Churches (као напомена 8), 25с.

⁵² Уп. W. HERZOG, Herzog (в. напомена 44), 212-216.

⁵³ То јављају – са освртом на заточеништво и лутање патријарха Гаврила и епископа Николаја – у Берну објављене старокатоличке црквене новине «Der Katholik» од 25. августа 1945 (= 68, 1945, 259), дакле више од три месеца после ослобођења. Да ли је Кури – у случају да рубрика «Kirchliche Umschau» овога броја са вестима о судбини православних цркава потиче од њега – тек тако касно сазнао о овим догађајима? Касније «Der Katholik» 69 (1946) 250-252 штампа пастирску посланицу патријарха Гаврила који се тада налазио у егзилу у Италији.

⁵⁴ Посета се одиграла између путовања у Залцбург, Оснабрик и Минхен (после ослобођења у мају 1945.) са једне стране и боравка у Лондону на јесен 1945. (пријатељска информације Владана Коставиновића).

⁵⁵ Према усменој информацији Предислава Кубуровића (Берн), који је 1947.-1953. био уписан на старокатолички теолошки факултет Универзитета у Берну. Такође и Ђоко Слијепчевић, који је двојицу епископа пратио на њиховом путу у Аустрији и то описује у 3. тому његове Историје, био је 1948.-1954. уписан у Берну; уп. ЂОКО СЛИЈЕПЧЕВИЋ, Историја Српске Православне Цркве. III. књига: За време Другог светског рата и после њега [Geschichte der serbischen orthodoxen Kirche. 3. Band: Während des Zweiten Weltkriegs und danach], Köln (Eigenverlag) 1986 = Београд 1991, 66-74; 219-222. Уп. такође још извештај очевица управника «Dienststelle Wien des Auswärtigen Amtes [des Deutschen Reichs] für Serbien, Montenegro, Albanien und Griechenland», који се ране 1945. бавио емигрантима у наведеним земљама: HERMANN NEUBACHER, Sonderauftrag Südost 1940-1945. Bericht eines fliegenden Diplomaten, Göttingen (Musterschmidt) 1956, 186с.

⁵⁶ Епископ Велимировић је још пре него што је преузет од стране америчких трупа послао једно писмо епископу Адолфу Курију у циљу да му овај помогне при евентуалном боравку у Швајцарској,

Патријарх се у новембру 1946. вратио у Југославију, док се Велимировић, који се због својих антититоистичких и монархистичких ставова налазио насупрот британској послератној политици и стога није наишао на исто одушевљено прихватање као 30 година раније, настанио 1946. у Сједињеним Државама.

Да Велимировић није заборавио време проведено у Берну произилази из једног дирљивог писма које је упутио 8. фебруара 1946. из САД свом англиканском пријатељу Георгу Белу⁵⁷. Он га подстиче да посети старокатоличку цркву и факултет у Берну и наводи му и разлоге за то:

«My dear Bishop Bell.

I am writing to you again. I have become so forgetful – it is a shame.

In my last letter I forgot to mention to you the Old catholic church in Switzerland. The Old catholic faculty at the University of Bern was my first *alma mater*. The famous E. Herzog was my professor for the New Testament. My other professors were: Michaud, Thürings, Woker, Kunz⁵⁸ and others – all great champions of Old Catholicism. The present Bishop Kury was then Pfarrer of Basel. Among my fellow students were amongst others: Gilg, Bailly, Seiler⁵⁹. All the three are alive. Dr. Arnold Gilg has become famous. He was for a period Rector of the University. Bailly and Seiler are parish priests still, as they were from the beginning. Convinced Christians and good pastors.

Now what I wish to say is a suggestion that it would be a very good deed, if you would pay a visit to them in Bern – to see their theological faculty and to preach in their church there (Metzgergasse)⁶⁰. It would be of course of greater effect, if His Grace the Archbishop of Canterbury, together with you, would do that. They certainly would rejoice. And it would strengthen that little but tenacious flock of Christ. Also it would tighten the relations between your church and theirs⁶¹. I really think it would be a blessed work. I know they have got a parish at Geneva, and Lausanne⁶², Lucern, etc., but Bern is their metropola.

али контакт није успостављен, уп. СЛИЈЕПЧЕВИЋ, Историја (в. напомена 55), 64. У дневнику Адолфа Курија не постоји запис за пролеће и лето 1945. који би упућивао да је дошло до сусрета.

⁵⁷ На сазнању о овом писму захваљујем HERPELL, Bell (в. напомена 3), 74с. Она нуди текст који у појединостима није у потпуности прецизан, са неколико погрешних читања личних имена. Транскрипција која следи врши се по тому 79, сс. 140-142, по у Lambeth Palace Library in London сачуваним Bell Papers. На папиру је одштампано «Washington Cathedral, College of Preachers, 3510 Woodley Road, Washington (16), D.C.». Раније писмо које је поменуто датовано је 6. фебруара 1946.

⁵⁸ Јакоб Кунц (1861.-1932.) предавао је 1903.-1932. старозаветну егзегезу и практичну теологију. Биографије свих професора старокатоличког факултета у Берну налазе се код: VON ARX, Porträt (в. напомена 29), 226-237

⁵⁹ Арнолд Гилг (в. напомену 24) био је од 1906.-1911. уписан на факултет. Ахилес Бајли (1885.-1949.) био је уписан 1904.-1908. и потом неколико седмица викар у Берну, у време када је настало писмо свештеник у Рајнфелден АГ. Вернер Зајлер (1885.-1974.) био је 1903.-1906. уписан и 1906.-1909. викар, потом до 1921. свештеник у Берну, у време настанка писма свештеник у Магдену АГ.

⁶⁰ Црква св. Петра и Павла је подигнута још пре поделе (1875) поред градске скупштине у Берну; улица се данас зове Rathausgasse.

⁶¹ HERPELL, Bell (в. напомена 3), 75, констатује с правом да Велимировић очигледно није знао за Бонски споразум («Bonner Vereinbarung») из 1931., на основу којег се старокатоличке цркве Утрехтске уније и провинције Anglican Communion налазе у црквеном заједништву.

⁶² Овде се Велимировић вара: Лозана никада није припадала у, данас, 33 парохије швајцарске бискупије. Да ли се овде можда алудира на знање о једном сусрету православних и старокатоличких учесника на 1. Светској конференцији за веру и црквени поредак у Лозани 19. августа 1927? Или је он када је боравио у Берну чуо за оснивање једног старокатоличког удружења (association) у Лозани у Јануару 1908?

Такође је упадљиво да аутор Универзитет у Берну означава као свој први *alma mater*, а не Хале; да ли се ради о пропусту услед старости или се овде манифестује унутрашње дистанцирање на основу његовог сталног изјашњавања против рационалистичког схватања науке немачких универзитета у контексту политичких циљева вилхелмовске епохе?

Most probably you have yourself planned to do that⁶³. In that case, well, I am only seconding your good intention. And I do it because I love these wonderful people of God, as I love my own.

Wishing to you and His Grace *bon voyage* for Switzerland and praying for a real success of your labour I remain as always with brotherly love in our blessed Lord, Yours

+ Bishop Nicholai.»

Чињеница да је у јануару 1948. тадашњи епископ српске православне дијецезе у САД и Канади Дионисије (Миливојевић, 1898/1939.-1979.), који је резидирао у српском манастиру св. Саве у Либертивилу IL, епископу проф. Адолфу Курију и Старокатоличком теолошком факултету Универзитета у Берну доделио *Крст св. Јоаникија*⁶⁴ као знак признања за већ 50 година постојеће прихватање српско-православних студената на факултету у Берну, очигледно да је поступак иза којег се налази одговарајућа Велимировићева⁶⁵ иницијатива⁶⁶.

Када се осврнемо на историју не изненађује да је епископ шабачко-ваљевски, Лаврентије (Трифуновић), новоустановљеним *орденом Светог Владике Николаја* одликовао Старокатолички и Евангелички факултет Универзитета у Берну за његову «пожртвовану љубав према његовој [тј. српско-православној] цркви и делу Св. Епископа Николаја». У првој линији се мисли на некадашњи Старокатолички теолошки факултет, који је на основу једне (релативно скорашње) одлуке владе фузионисан са некадашњим Евангеличким теолошким факултетом. Предаја ордена уследила је 3. септембра 2006. у новооснованом манастиру св. епископа Николаја у Соко Граду, недалеко од Љубовије на Дрини⁶⁷.

⁶³ На чему Велимировић темељи ову претпоставку није ми познато. У сваком случају тада није било таквог путовања архиепископа из Кентерберија. Прва (и једина) званична посета једног кентерберијског архиепископа (Роберт Ранси) Швајцарској – упућена Светском савезу реформатора (Женева) – уследила је у октобру / новембру 1986., у току које је на позив реформске домаће цркве кантона Цирих 2. новембра служио заједничку литургију у цркви Гросминстер (NZZ Nr. 255 од 3.11.1986). До сусрета са свеже хиротонисаним епископом старокатоличке цркве Хансом Гернијем дошло је само у оквиру заједничког екуменског пријема у Берну. – Ово је изазвало извесно негодовање у старокатоличкој цркви. Са историјског аспекта треба пак имати у виду да су односи цркве у Енглеској са континенталним реформаторским црквама много старији од старокатоличко-англиканског црквеног заједништва које почива на „Бонском споразуму“ из 1931. Тако је нпр. на иницијативу архиепископа Вилиама Вејка год. 1716/17. дошло до међусобног *Interkommunion* између цркве у Енглеској и реформаторске цркве у Цириху, при чему се Вејк надао – као и у односу на друге реформаторске цркве – да ће оне васпоставити староцрквени епископат; уп. NORMAN SYKES, William Wake, Archbishop of Canterbury, 1657-1737, том 2, Cambridge (CUP) 1957, 4с.

Епископ Бел који је 1945. заменио епископа Глучестера, Артура К. Хедлама, на месту председавајућег у «Church of England Council on Foreign Relations», био је, насупрот томе, у фебруару 1946. у Швајцарској: он је после једне седнице привременог савета Светског савета цркава отишао из Женева у Базел и тамо је 24. фебруара у «Bischofshof» одржао јавно предавање на тему «Germany and Christendom», уп. «Basler Nachrichten» од 25.2.1946, Nr. 85. Следећег дана је на Универзитету у Базелу одржао гостујуће предавање на тему „Begründung der christlichen Zusammenarbeit“; уп. «Basler Nachrichten», Beilage zum 23/24.2.1946, Nr. 83. Није потпуно тачно то што наводи RONALD C.D. JASPER, George Bell, Bishop of Chichester, London (OUP) 1967, 299. 345.

⁶⁴ Текст који је пратио плакету гласи: «Established in commemoration of the Six Hundreth Anniversary of the Foundation of the Serbian Patriarchate this Diploma and Cross of St. Joanikie, first Serbian Patriarch, is awarded to [N.N.] as our gratitude for services rendered to the Serbian Orthodox Church and people». Јоаникије (Јоанић) важи као први патријарх Пећког патријархата краља Стефана Душана 1346., који је укинут 1459. од стране османлијског султана.

⁶⁵ Чини се да је он још 1921. био предвиђен за епископа неке епархије у САД.

⁶⁶ Такође су и епископ Кентерберија Џефреј Ф. Фишер и епископ Чичестера добили ово одликовање, уп. HERPELL, Bell (в. напомена 3), 81. Индиција да је иницијатива била Велимировићева налази се у: Bell Papers, vol. 79, с 152.

⁶⁷ Уп. IKZ 96 (2006) 155с.

Додатак

Листа студената Српске православне цркве који су били уписани на Старокатолички теолошки факултет (од 2001. Одељење за старокатоличку теологију) Универзитета у Берну⁶⁸

	Име	Период	Број семестара
0	Радослав фон Радић (уп. напомену 43)	није уписан	
1	Чедомир Марјановић (уп. напомену 43)	1903, 1904	2
2	Светозар Радовановић (уп. напомену 21)	1906-1907	3
3	Никола Велимировић (уп. горе)	1906-1908	4
4	Владимир Марган (уп. напомену 28)	1908-1909	2
5	Милан Поповић (уп. фусноту 28)	1908-1909	2
6	Радивој Јосић (уп. напомену 28)	1909-1911 1916-1917	4 3
7	Јордан П. Илић (уп. напомену 37)	1910-1913	6
8	Јордан А. Илић (уп. напомену 37)	1913-1921	16
9	Чедомир Тодоровић (1890.-?, непознато)	1916-1921	11
10	Никола Ђорђевић ⁶⁹ (1890.-?, касније ректор Богословије у Сремским Карловцима)	1917-1921	10
11	Димитрије Димиријевић ⁷⁰ (1907-1987, касније проф. на Теолошком факултету у Београду)	1928-1931	6

⁶⁸ Подаци о периодима колико су трајали уписи преузети су из званичних архива, мада они, пошто исписи странаца постају познати тек са закашњењем, не морају бити апсолутно тачни. Захваљујем се протођакону Радомиру Ракићу (Београд) и Предиславу Кубуровићу (Берн) на додатним подацима о каснијем пољу деловања наведених особа, исто тако и Владану Костадиновићу (Крагујевац) за даље информације.

Православни студенти су по правилу били стипендисти Бискупске установе за помоћ старокатоличке цркве у Швајцарској (des Bischöflichen Hilfswerkes der Christkatholischen Kirche der Schweiz), односно пре свега помоћу швајцарских средстава која потичу из Интернационалне старокаатоличке касе за стипендије. У току Другог светског рата и година које су уследиле постојала је додатна материјална подршка од стране Светског савета цркава који је био у фази организовања.

До једне реципрочне размене (којој су на путу стајали проблеми везани за језик) дошло је, колико ми је познато, само један пут, када је старокатолички студент теологије (и садашњи свештеник у Лауфену), Фреди Содер (рођ. 1946.), после завршетка студија у Берну, провео једну студијску годину (1970/71.) на Теолошком факултету у Београду.

⁶⁹ Он је докторирао 15. децембра 1921. код Филипа Вокера са радом «Die Selbständigkeit der serbischen Kirche», Sremski Karlovci (Serbische Klosterdruckerei) 1922, 56 страна.

⁷⁰ Он је одржавао (поред Ђоке Слијепчевића) у периоду после Другог светског рата најтешње теолошке контакте са старокатоличком црквом: учествовао је на Интернационалним старокатоличким конгресима у Харлему 1961., Бечу 1965. (одржао једно предавање) и Бону 1970., објављивао је више пута у IKZ, предствљао је своју цркву на почетку званичног православно-старокатоличког дијалога 1975.-1987. и одржао је 1986. једно гостујуће предавање на Универзитету у Берну на тему «Christliche Ethik in einem kommunistischen Land». Уп. такође „Библиографија“ у: Богословље 31 (1987) 201-217 Одатле, између осталог, произилази, која десеторица српских свршених студената београдског Теолошког факултета су од њега послати на даље студије на Старокатолички теолошки факултет у Берну: на горњој листи бројеви 24-28, 30-32, 36-37; надаље на Старокатолички семинар Универзитета у Бону (код професора Вернера Купера) Момир Лечић. →

12	<i>Трипко Ђукановић</i> (1907-?, касније гимназијски наставник за веронауку у Загребу)	1930-1933	6
13	<i>Саво Ђукановић</i> ⁷¹ (1911-1942, касније асистент на Теолошком факултету у Београду)	1934-1937	7
14	<i>Матија Антуновић</i> (1914-?, касније вероватно гимназијски наставник за веронауку)	1938-1940	5
15	<i>Раде Кузменић</i> (1911-?, касније вероватно гимназијски наставник за веронауку)	1938-1940	5
16	<i>Михаиле Ломпар</i> (1915-?, касније у служби комунистичког режима)	1940-1942	5
17	<i>Борко Борчић</i> ⁷² (1912-?, касније свештеник у САД)	1947-1951	9
18	<i>Предислав Кубуровић</i> (рођ. 1921, касније сарадник у Schweizerisches Ost-Institut Bern)	1947-1953	13
19	<i>Петар Радош</i> (рођ. 1922, касније свештеник у епархији Аустралије и Новог Зеланда)	1947-1951	9
20	<i>Јован Братић</i> (1912-2001, касније уредник новина «Amerikanski Srbobran» Pittsburgh PA, САД)	1948-1951	8
21	<i>Михаило Тошовић</i> ⁷³ (1907-?, касније јеромонах у САД)	1948-1951	8

Једна даља важна карика у ланцу међусобних црквених односа била је званична посета, коју је извршио епископ Урс Кури (1901.-1976.) – он је на факултету у Берну предавао систематску теологију – на позив православних цркава Бугарске и Србије на јесен 1968. Том приликом је у Софији и Београду дошло до разговора о стању православно-старокатоличког дијалога, у Београду са тамошњим православним факултетом. Кури је садржај разговора збележио у «Memorandum», који је потом са сагласношћу Интернационалне старокатоличке бискупске конференције послат поглаварима православних цркава (уп. IKZ 59, 1969, 89-99) и који је у погледу тада предстојећег новог дијалога (1975.-1987.) припадао основним документима старокатоличке стране.

⁷¹ Он је докторирао 30. априла 1938. код новозаветника Ернста Гауглера (1891.-1963.) са радом «Heiligkeit und Heiligung bei Paulus», Нови Сад (Натошевић) 1939, 188 страна. Рад носи посвету: «Мом пријатељу са студија Курту Шталдеру, свештенику (Гренхен), посвећено са поштовањем и захвалношћу».

Шталдер (1912.-1996.) је од 1960.-1982. предавао новозаветну науку, омилитику и катихетику на Старокатоличком теолошком факултету Универзитета у Берну. Он је као студент, за време распуста између семестара, више пута водио колеге странце својој кући на неколико дана или седмица (Магден АГ). – Шталдер је као члан једне делегације за веру и црквени поредак Светског савета цркава посетио у децембру 1972. Теолошки факултет у Београду о чему је и објавио извештај: KURT STALDER, Ein Beitrag zur Frage nach dem ordinierten Amt. Bericht über ein ökumenisches Gespräch an der theologischen Fakultät der serbisch-orthodoxen Kirche in Belgrad, IKZ 63 (1973) 35-61. У истом броју је, узгред, објављен реферат који је истом приликом одржао Д. Димитријевић (Priesteramt und Amtsstrukturen, ibid. 62-93). – Шталдер је притом био и први председник Патронатског комитета три швајцарске цркве за српско-православну заједницу у Швајцарској (1969.-1980.); и његови наследници су били и јесу старокатолици: свештеник др Ханс Фрај (Берн, касније Солотурн), свештеник др Харалд Рајн (Винтертур); свештеник Иоан Л. Јебелеан (Луцерн). На жалост, Комитет је искусио да се српске парохије које припадају епархији средње- европској већ више од једну деценију налазе у поремећеним односима.

⁷² Године 1947 стигли су у Берн шесторица православних студената (од којих тројица важе за уписане тек од 1948.). Они су послати на Старокатолички теолошки факултет из једног већег контингента српских избеглица, за које је материјалну бригу преузела једна јединица, још пре 1948. функционишућег Светског савета цркава. Други су отишли на православни институт св. Сергеја у Паризу и Оксфорд. У Оксфорду су – на Велимировићеву иницијативу – још и току Првог светског рата држана теолошка предавања за српске кандидате за свештенике (углавном на ангиканском колеџу, College St. Stephen's House); такође је и College of the Resurrection у Мирфиду прихватао српске студенте, уп. Anglican and Eastern Churches (као напомена 8), 21-24.

⁷³ Он је објавио у Берну написан али као докторат одбијен рад «Ist der Antichrist schon gekommen? Die ostkirchliche und die protestantische Auffassung der letzten Dinge», Bern/Bielefeld 1951, 168 страна.

22	<i>Ђоко Слијепчевић</i> (1907-1993; раније доцент на Теолошком факултету у Београду, касније сарадник на Südost-Institut München, на крају у Келну)	1948-1954	12
23	<i>Емилијан Чарнић</i> (1914-1995; најпре доцент, касније проф. на Теолошком факултету у Београду)	1951-1952	2
24	<i>Марко Маловразић</i> (рођ. 1921, касније свештеник у САД)	1956-1957	2
25	<i>Светозар Вуковић</i> (1930-2001; касније проф. на Теолошком факултету у Београду, епископ [Сава] шумадијски)	1957-1958	2
26	<i>Прибислав Симић</i> (рођ. 1935, касније проф. на Теолошком факултету у Београду)	1960-1961	3
27	<i>Милутин (крштено име Марко) Стојадиновић</i> (1918-1992; касније епископ тимочки)	1960-1961	3
28	<i>Радомир Ракић</i> (рођ. 1938, касније редактор «Православља», наставник на Теолошком факултету у Београду, Секретар патријарха)	1962-1963	2
29	<i>Божидар Мијач</i> (1910-1994, касније свештеник у Југославији)	1963	1
30	<i>Ристо Радовић</i> (рођ. 1938, касније проф. на Теолошком факултету у Београду и Митрополит [Амфилохије] црногорско-приморски и скендеријски)	1964	1
31	<i>Драшко Тодоровић</i> (рођ. 1936, касније свештеник у Цириху, архијерејски намесник)	1966-1969	7
32	<i>Драган Милин</i> (рођ. 1946, касније проф. на Теолошком факултету у Београду)	1970-1971	2
33	<i>Аћим Лучић</i> (рођ. 1948, касније свештеник, вероватно у САД)	1971-1976	11
34	<i>Љубомир Котарчић</i> (рођ. 1952, касније у Народној библиотеци Србије у Београду, свештеник St. Gallen)	1978-1979	3
35	<i>Милован Марковић</i> (рођ. 1953, касније ђакон епархије Француске и западне Европе)	1978-1980	4
36	<i>Илија Томић</i> (рођ. 1952, касније доцент на Теолошком факултету у Београду)	1979-1982	6
37	<i>Доситеј (крштено име Деспот) Мотика</i> (рођ. 1949, касније епископ епархије Велике Британије и Скандинавије)	1983-1984	2
38	<i>Милутин Николић</i> (рођ. 1962, касније свештеник у Базелу)	1988-1990	4
39	<i>Бранислав Ђукарић</i> (рођ. 1966, касније у Аустрији координатор за верску наставу у епархији средње-европској)	1990-1992	5
40	<i>Срђан Симић</i> (рођ. 1970, касније асистент на Теолошком факултету у Београду)	1994-1995	2
41	<i>Предраг Драгутиновић</i> (рођ. 1972, касније докторант у Атини)	1998-2002	7
42	<i>Станко Марковић</i> (рођ. 1969, свештеник у Берну)	1999-	
43	<i>Саша Бранисављевић</i> ⁷⁴ (рођ. 1975)	2004-2006	4

с немачког превео **Предраг Драгутиновић**

⁷⁴ Последња тројица студената добили су сертификат завршених једногодишњих постдипломских студија (Zertifikat des einjährigen Nachdiplom-Vertiefungsstudiums) на факултету.